

## ПО НЯКОИ АКТУАЛНИ ВЪПРОСИ ОТ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК<sup>1</sup>

*Диана Иванова*  
*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

### SOME TOPICAL ISSUES FROM THE HISTORY OF THE BULGARIAN LITERARY LANGUAGE

*Diana Ivanova*  
*Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

The paper provides arguments for the necessity of a thorough and critical review of the issues related to the academic and university subject “History of the Contemporary Literary Bulgarian Language“, which require a new approach and actualization. One of these issues is that of a unified and generally accepted periodisation of Bulgarian Literary Language from the middle of the 9<sup>th</sup> century to present day. That will solve another task which historians of Bulgarian Literary Language have had to face for decades; namely, the release of a general study work in co-authorship on the full history of Bulgarian Literary Language.

**Key words:** Literary Bulgarian Language, History of Contemporary Literary Bulgarian Language, periodisation of Bulgarian Literary Language

1. За историята на новобългарския книжовен език (съкр. НБКЕ) периодът от средата на 60-те до края на 80-те години на ХХ в. има важно значение, защото за краткото време от развитието на научната област и от създаването на едноименната университетска дисциплина направеното е много, а резултатите – внушителни. Затова с право двете

---

<sup>1</sup> Статията няма претенции за изчерпателно и пълно представяне на всички онези проблеми от историята на българския книжовен език, които от десетилетия чакат по-логично обяснение и решаване, тъй като за една статия това е непосилна задача. Както и останалите области на българското езиковедие, така и науката за българската книжовноезикова история се развива и това се отразява върху състоянието и равнището на изследванията в тази област. Затова в нея винаги ще има отворени въпроси и ще остават страници за дописване, което е естественият ход на всяко развитие. Важното е да се започне с някои от тях, и то с най-актуалните.

десетилетия можем да наречем плодотворни, тъй като върху поставената от проф. Л. Андрейчин концептуална основа системно и последователно се разработват едни най-значимите проблеми в тази област.

Една част от публикуваните трудове през този период имат теоретичен характер: в тях се изясняват терминологични понятия, както и въпроси, свързани със същността и функциите на книжовния език, разглеждат се проблеми на нормата и кодификацията, отношението между книжовен език и диалекти, оформянето на функционалните книжовни стилове. Разглеждат се факторите, влияещи върху формирането и развитието на българския книжовен език (съкр. БКЕ): ролята на образованието и на книгопечатането, на граматичната литература, на оригиналното и на преводното творчество, на народните говори и фолклора. Важно място е отделено на ролята на традицията, на заслугите на възрожденските книжовници за осмисляне на актуални за епохата книжовноезикови проблеми, участието им в нормализационните и кодификационните процеси, в разпространението на определени книжовноезикови модели и др. Извършват се колективни и индивидуални проучвания върху проблеми на речниковото строителство, на възрожденската лексикографска практика, на терминообразуването, словообразуването, фразеологията, граматичния строй и т.н.

Голяма част от проучванията през 60-те – 80-те години на ХХ в. бяха насочени към идеолектите на видни възрожденски книжовници, което позволи да се открие инвариантното състояние на нормата в процеса на изграждане на книжовния език. През този период излязоха стотици статии и десетки монографии за книжовното дело на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Р. Жинзифов, Й. Кърчовски, П. Р. Славейков, Ив. Вазов, Д. Войников, В. Друмев, Г. Раковски, Гр. Пърличев, Братя Миладинови и мн. др. Радостно е, че интересът към тази проблематика продължава и днес.

През посочения период бяха издадени основните обобщаващи трудове, използвани като настолни пособия до днес: книгата на Л. Андрейчин „Из историята на нашето езиково строителство“ (1977), учебниците на Р. Русинов („Учебник по история на новобългарския книжовен език“; „История на съвременния български книжовен език. ХХ век“) (Русинов 1980; 1976), както и академичната „История на новобългарски книжовен език“ (История 1989).

С развитието на социолингвистиката след 50-те години на ХХ век и във връзка с изясняването на връзката *общество – книжовен език* се откриват нови хоризонти за изследване в историята на българския книжовен език (съкр. БКЕ). Разработването на тази проблемати-

ка е необходимо условие и предпоставка за създаване на обективна картина за историческото развитие на българския език, за съвременното му състояние и бъдещите му перспективи. Функционалният подход за изследване на книжовните формации в синхронен и диахронен план, въведен от Пражката лингвистична школа, се оказва също изключително резултатен. Социолингвистичната интерпретация дава възможност да се проследят външните въздействия върху езика, взема се под внимание ролята на икономическите, социалните, политическите и религиозните фактори в историческата еволюция на книжовните езици, очертава се конкретната езикова ситуация, характерът и функционирането на формиращите я езикови системи, както и съпътстващите ги процеси. На доста ранен етап пражката теория е усвоена и адаптивно приложена към българската действителност, вкл. и с отпратки към периода на началното формиране на НБКЕ и с представяне на нова, социолингвистична постановка за неговото възникване върху основата на създадените през Възраждането градски говори. Специално внимание се обръща на въпроса за градските селища през Възраждането като естествена среда за формиране на култивирана, наддиалектна формация – *градските говори*, чиято характеристика се очертава в публикациите на Л. Андрейчин, Р. Русинов (за търновския градски говор), К. Вачкова (шуменския градски говор) и др.

Но като цяло трябва да се отбележи, че до 70-те години на ХХ в. социолингвистичният ракурс слабо присъства в историята на НБКЕ. През последните две-три десетилетия в българската историческа лингвистика теоретическите постановки и методологията на социолингвистиката се използват много по-широко, което дава нов тласък на развитието на историята на НБКЕ: направиха се задълбочени изследвания на *българската езикова ситуация* (вкл. в славянски контекст) – в трудовете на М. Виденов (Виденов 1982) и Г. П. Нещименко (Нещименко 1999, 2003). Тази проблематика в диахронен аспект е разгледана в публикациите на Е. Дьомина, Х. Гладкова, Н. Николова, К. Вачкова и др. (Дьомина 1998; Гладкова, Ликоманова 2001; Николова 2004; Вачкова 2008).

През 60-те – 70-те години на ХХ в. успешно се развива *сравнително-типологичното изследване на славянските книжовни езици*. Приноси в тази насока имат учени от областта на теорията и историята на славянските книжовни езици – Д. Брозович, Н. Толстой, А. Йедличка, В. Барнет, Е. Дьомина, К. Гутшмит и др. Тази проблематика у нас с оглед на типологичната характеристика на българския език се разработва от М. Лилов (Лилов 1978) и Вл. Мурдаров (Мурдаров

1980, 1985), Н. Иванова (Иванова, Н. 1984), а по-късно в резултат на дългогодишни проучвания се появяват конкретни съпоставителни типологични изследвания на славянските книжовни езици в периода на тяхното формиране (Иванова, Н. 1983; Иванова, Ц. 2003, 2004).

*Междуславянските езикови връзки в диахронен аспект* са тематична област, която също трайно присъства в кръга на изследователския интерес. Към нея се нареждат сравнителните и съпоставителните изследвания, отнасящи се за българския в сравнение с други славянски и неславянски книжовни езици в балканския ареал (вж. Хержман 1963, 1968; Гутшмит 1969; Иванова, Н. 1983). Тук трябва да се отбележат и приносите на Е. Дьомина в теорията на сравнително-историческото изучаване на славянските книжовни езици, както и *типологията на славянските книжовни езици в диахронен план* (вж. Дьомина 1978, 1993, 1998). Предмет на анализ в широк балкански контекст са общите типологични черти и различия между балканските езици през Възраждането (Цойнска 1998), а съпоставка в разволя на българския и на немския книжовен език прави в книгата си Б. Вълчев (Вълчев 2009). Обобщавайки направеното досега в славянското и в българското езикознание и след задълбочено проучване на проблеми, свързани с функционалната типология в диахронен и синхронен план, К. Вачкова предлага цялостна система от типологични признаци на българския книжовен език (вж. Вачкова 2008).

През последните две десетилетия се появиха публикации върху по-слабо изследвани проблеми, напр. проблемите на нормата и нейните инварианти в предлаганите книжовноезикови модели през Възраждането (върху материали от периодичния печат (Иванова 1994), състоянието на възрожденската лексикографска практика (Кювлиева-Мишайкова 1997), ролята на библейските преводи за обогатяване и разширяване на езиковите и изразните възможности на НБКЕ (Иванова 2002, 2003), билингвизма по българските земи (XV – XIX в.) (Николова 2004), диглосията в българското общество (Виденев 2005) и др. В такава насока са изследванията и върху *рецепцията и адаптирането на европейските лингвистични идеи* в българска среда, за научните контакти на български възрожденски и следосвобожденски деятели с представители на славистиката в Европа, институционалното организиране на българската филологическа мисъл с представителен орган Браилското книжовно дружество (1869) (вж. Жерев 2007); проучват се успешно проблемите на превода и интересът към българския език в чужбина и т.н. (вж. Мурдаров 1999, 2002; Вачкова 1998; Иванова, 2008; Иванова, Ц. 2004; Иванова, Н. 2008) и др.

Въз основа на задълбочени анализи върху конкретен фактологичен материал и тяхното обобщение се направиха изводи за съществуваща **приемственост в българския книжовен език** в цялостния му развой (Велчева 1966, 1990; Дьомина 1966; Иванова-Мирчева 1978; Василев 1980; Първев 1981; Босилков 1981; Минчева 1987; Цойнска 1983; История 1989; Иванова 2002; Велчева, Иванова 2010 и др.). Осветляването на въпроса за континуитета е пряко свързано с разширяването и задълбочаването на изследванията върху редица възлови проблеми от историята на БКЕ, а именно: въпроса за цялостната му периодизация, за типологичните му признаци, за настъпилите промени в него и др.

Определено място в осветляването на въпроса за **книжовноезиковия континуитет като процес**, както и постъпателната му динамика заемат социолингвистичните изследвания в духа на актуализираните идеи на ПЛШ. Важни в тази насока са изследванията на Е. Дьомина, напр. разбирането ѝ за „вътрешната динамика на нормата“ – една от най-важните характеристики на онтологията на книжовния език като културно-исторически феномен, опитът ѝ за типологическо съпоставяне на динамиката на славянските книжовни езици в преднационалния период с оглед на тенденцията за демократизация на писмения език, но с отчитане и на традицията (Дьомина 1993).

Както отделните конкретни проучвания върху книжовната практика, така и обобщената картина на книжовноезиковата ситуация през цялостния развой на БКЕ допринасят за утвърждаване на разбирането за непрекъснатост на традицията и пряката връзка между средновековния книжовен език и новобългарската книжовна формация. За потвърждаването на тези изводи допринасят и най-новите изследвания върху непроучени досега източници на книжнината от XV до края на XVIII в. (вж. Сборник 1993; Сборник 1995; Караджова 1994; Мирчева 1996, 2001; Петрова 2010 и др.).

2. Както се вижда от представения по-горе преглед на изследванията през последните две-три десетилетия, българската историческа лингвистика се обогатява с редица приноси, които би следвало да се използват в нови колективни обобщаващи трудове. Необходимо е да се направи и един нов прочит на все още нерешените и дискуссионни въпроси в историята на БКЕ, какъвто е проблемът за периодизацията<sup>2</sup>.

<sup>2</sup> Тук трябва да се отбележат основополагащите трудове на Б. Цонев (Цонев 1919) и на Ст. Младенов (Младенов 1929), които имат непреходна научна стойност, но те отразяват състоянието на науката за българската езикова история от първите десетилетия на XX в.

По редица обективни причини, и най-вече поради обособяването на две отделни научни и университетски дисциплини „История на българския език“ и „История на новобългарския книжовен език“, а също и поради редица по-слабо изследвани допреди две десетилетия периоди в книжовноезиковия развой, точното и обективно структуриране на цялостна периодизация на българския книжовен език (съкр. БКЕ)<sup>3</sup> се затрудняваше. Не бива да се отминават и чисто субективните фактори в научните дискусии, които също влияеха неблагоприятно върху определени решения.

В различни етапи от развитието на българската историческа лингвистика този въпрос обаче е поставян като една от основните задачи за решаване (вж. Дуриданов 1981: 393 – 406). Към него в началото на 90-те години на ХХ в. се връща Ив. Харалампиев, който прави обстоен преглед на състоянието на въпроса за периодизацията на БКЕ, изтъква необходимостта от неговата актуализация, както и належащата нужда от единна и цялостна периодизация (Харалампиев 1992). Двадесет години по-късно се отбелязват частични промени в авторските концепции и в темпоралните рамки на дадени периоди в съществуващите периодизации, но липсва развитие по въпроса за цялостна периодизация на българския книжовен език. А този въпрос е важен с оглед на по-точното очертаване на границите на отделните периоди и периоди и функциониращите в даден темпорален отрязък книжовноезикови разновидности, които формират съответната езикова ситуация, както и с оглед на обективното анализиране на езиковите процеси и факти в контекста на съответните обществени и културни условия. В такъв смисъл въпросът за периодизацията се нуждае от актуализация, предстояща задача е, на основата на нови факти и аргументи, да се коригират някои противоречиво интерпретирани проблеми.

За успешното решаване на този въпрос, както се изтъква в научните дискусии, се изисква подбор на *обективни критерии и научно обосновани принципи*, въз основа на които да се изгражда периодизацията, а в това отношение също липсва единна концепция и еднакъв методологичен подход. Именно отсъствието на общоприети диференциращи критерии, които да определят новата фаза, качествено „новото“ в състоянието на езика, което да даде основание за обособяването

---

<sup>3</sup> Разбира се, трябва да се отчетат приносите на заслужилите български и чуждестранни езиковеди, които са работили в тази насока в близкото минало, като С. Б. Бернщайн, Вл. Георгиев, К. Мирчев, Ст. Стоянов, К. Попов, Ст. Стойков, Ив. Дуриданов и др.

на отделни периоди в езиковия развой, е другата важна причина за различните становища по въпроса за цялостна периодизация.

Във връзка с избора на критерии, свързани с периодизацията, по редица въпроси са изказвани различни мнения: както в полза на това, да се привлекат повече и по-разнообразни критерии за постигане на обективност при структуриране на периодизацията (Георгиев 1952; Иванова-Мирчева 1987; Цойнска 1983; История 1989 и др.), така и до противоположното становище – броят на критериите да се ограничи (Минчева 1991; Харалампиев 1998).

В съществуващите периодизации на БКЕ са прилагани различни критерии, в повечето случаи комплексно използвани: езиков, исторически, отчасти функционален и др. Езиковият критерий, въпреки че е изтъкван като основен и определящ, невинаги се прилага последователно. В по-новите изследвания периодизацията се представя на основата на повече езикови и извънезикови признаци и се прилага комплексен подход, при който се вземат под внимание връзките между говоримата и книжовната форма на езика в техния развой и на фона на съответните исторически, обществени и културни условия, техните структурни признаци (развитието на езиковата система и нейното писмено изражение), и това е правилният подход. За стария период освен лингвистичните основания се вземат под внимание и други критерии: структурата на текстовия корпус на старобългарската книжнина и на функционирането на средновековните литературни жанрове (Минчева 1991: 24). За отбелязване е обаче, че по-малко се отчита комуникативният и социолингвистичният аспект на тези процеси.

В българското езикознание част от периодизациите обхващат само един от двата основни периода: *старобългарски* – К. Мирчев, Вл. Георгиев, Д. Иванова-Мирчева, Ив. Дуриданов, Ан. Минчева, Ив. Харалампиев; *новобългарски*: Л. Андрейчин, Р. Русинов, К. Гутшмит и др. Не липсват и периодизации, които обхващат цялата книжовноезикова история (от Кирило-Методиевото време до нашето съвремие), напр. периодизацията на Вл. Георгиев (1952), Ив. Гълъбов (1980), Хр. Първев (1983), К. Босилков (1986).

Периодизация с комбиниран характер на основата на периодизациите на Д. Иванова-Мирчева (за донационалната епоха) и на Л. Андрейчин – Р. Русинов (за националната епоха) е представена в академичната история на НКЕ (История 1989: 41 – 48). Подобни обобщени варианти са използвани и в други авторски и колективни трудове (вж. Харалампиев 2001: 56; Жерев и др. 1989: 13).

В българското езикознание са правени опити и за съчетаване на периодизациите на говоримия и на книжовния български език. Облягайки се на езикови и извънезикови фактори, Ив. Гълъбов предлага паралелни периодизации на говоримия и на книжовния език (вж. Гълъбов 1980). Опит за единна периодизация прави и Св. Иванчев, който смята, че само обединяването на говоримия и книжовния език на фона на историята на народа ще позволи да се постигне единна история на българския език (Иванчев 1979: 36). Проект за обща периодизация на българския език, която включва и развойния поток на говоримата реч, и на книжовната форма, предлага в своя публикация Р. Цойнска (вж. Цойнска 1983), но както отбелязва Ив. Харалампиев, такава задача е трудна за осъществяване, тъй като развитието на говоримия и на книжовния език се подчинява на различни закономерности, различни са и функциите им (Харалампиев 1992: 17).

Фактът, че периодизацията на българския говорим език не съвпада напълно с периодизацията на БКЕ, усложнява и без това нелекия за решаване проблем и примерите в това отношение не са единични, напр.: началото на новобългарския народен език обикновено се свързва с XV в. – смята се, че тогава е завършило създаването на новобългарската аналитична структура на езика (този процес е в напреднала фаза и в предходните XIII – XIV в., когато се създават класическите литературни образци на Търновската книжовна школа, написани на късния старобългарски език), а едва два века по-късно, през XVII век, в първите новобългарски дамаскини се полагат основите на НКБЕ.

Различия в авторските позиции съществуват и по отношение на броя на периодите в двата основни етапа (старобългарския и новобългарския), както и във връзка с техните граници; липса на единство се отбелязва и при назоваването на отделните периоди (пълен преглед и анализ по тези въпроси вж. в История 1989: 40 – 47).

Между многото авторски периодизации през 70-те – 80-те години на XX в. се утвърждава периодизацията на Д. Иванова-Мирчева за двудялба на българския книжовен език, а именно: I. БКЕ от донационалната епоха; II. БКЕ от националната епоха. Авторката подробно разработва периодизацията от донационалния период, като в неговите рамки отделя три периода (тя обаче по-късно променя позициите си по отношение на границите на отделните периоди в донационалния период, като вторият – среднобългарският – период е с по-широки граници, обособява също XVII – XVIII век в отделен период): 1. Период на Ранното българско средновековие, или **старобългарски период** (IX – XII в. вкл.). 2. Книжовен език на Късното българско сред-



новековие, или **късен старобългарски книжовен език** (XIII – XVI век вкл.). 3. **Предвъзрожденски период** (XVII – XVIII в.) (Иванова-Мирчева, Харалампиев, 1999: 229 – 230).

Периодизацията на БКЕ от националния период разработва Л. Андрейчин, утвърдена по-късно от Р. Русинов и възприета в българската историческа лингвистика. В преобладаващата си част българските езиковеди от последните три-четири десетилетия възприемат тази двудялба като обоснована и тя (с отделни вариации по отношение на границите на отделните периоди) се използва, както беше отбелязано, в учебниците и в изследванията по история на НБКЕ. Но сред авторите, които стоят зад една или друга периодизация, съществуват различни гледни точки по отношение на границите между отделните периоди в рамките на старобългарския и на новобългарския период.

Между причините за разночетенията в подстъпите към решаването на въпроса за цялостната периодизация на БКЕ може да се изтъкне и парцелирането на обекта на изследване, който, въпреки своите качествени изменения в историческия си развой, е един и същ. Другата причина е подценяването на чисто лингвистичните факти, за сметка на надценяването на историческите и обществено-политическите фактори, а също и пренебрегването на функционалния аспект при изследване на езиковите явления и на представянето им в социолингвистичен контекст. Създадените през отделните исторически епохи стереотипи в езикознанието също пречат на обективната оценка, свързана с въпроса за периодизацията (както и с други проблеми от историята на НБКЕ).

Споровете по отношение на периодизацията засягат главно следните основни въпроси:

- Определяне на крайната граница на старобългарския период;
- Очертаване на темпоралните рамки на преходния период (ако изобщо има такъв) между старобългарския и новобългарския книжовен език;
- Въпроса за началото на новобългарския период.

От отговорите на тези въпроси зависят до голяма степен и отговорите на други конкретни въпроси, например:

*Началото на новобългарския книжовен език трябва ли да се обвързва и да съвпада непременно с началото на периода на Възраждането?*

Този въпрос е провокиран от отношението към езика на дамаскините, формиран върху основата на говоримия език и изпреварващ, както знаем, извънезиковите фактори, застинали в средновековната рамка. Съвременният книжовноезиков модел на дамаскините наисти-

на е привнесен отвън (от Гърция), но той намира благодатна почва за развитие, вкоренява се за дълъг период от време в българската писмена култура и се разпространява в много широк регион, всъщност почти по цялата българска езикова територия, следователно той е доминиращата книжовноезикова формация през XVII – XVIII в.

Друг въпрос, който е бил в обсега на научните дискусии, е доколко *уместно е да се свързва началото на новобългарския книжовен език с точно определено произведение или автор (в случая Историята на Паисий) (1), или трябва да се има предвид, че книжовноезиковият развой е процес, в чието русло миналото се прелива в настояще, а настоящето е предстоящо бъдеще (2).*

Ако се приеме първата теза (1), кое е качествено „новото“ в езика на Паисий, което го отличава от книжовната практика на неговите съвременници дамаскинарите? А ако сложим знак за равенство между практиката на дамаскинарите и практиката на Паисий, тогава вероятно трябва да приемем за начало на НБКЕ XVII в., когато се появяват новобългарските дамаскини.

Сложната книжовноезикова ситуация, характерна с функционирането на различни типове езикови системи, определящи противоречивия характер на периода, наречен *преходен*, затруднява структурирането и на цялостната периодизация. В това отношение наблюдаваме различни позиции сред езиковедите:

1. *Преходният* период (в някои периодизации той започва от втората четвърт на XV в. и продължава до средата на XVIII в.; при други – от началото на XVII в. до средата на XVIII в.) се представя като *част от стария български книжовен език* (тази теза застъпват главно старобългаристите). Хр. Първев поставя в донационалния период (разделен на 4 периода) т. нар. от него *междинен* („смесен“) период: XV и XVI в., и *предвъзрожденски* (донационален) период: XVII в. – средата на XVIII в. (вж. Първев 1981).

2. *Преходният* период (от началото на XVII до средата на XVIII в.) е *част от новия български книжовен език* (Велчева 1966; Босилков 1986).

3. *Преходният* период (с граници от началото на XVII до средата на XVIII в.) е *самостоятелно обособен* (предложение на Е. Дьомина и съгласно с непубликуваната приживе периодизация на Р. Русinov – вж. Харалампиев 2001).

С основание преходът от старата синтетична формация към качествено нови книжовни норми се свързва с периода от края на XVI в. – началото на XVII в. до средата на XVIII в. (наричан в научната литература

тура *предвъзрожденски* (Хр. Първев), *преднационален* (К. Босилков), *ранен новобългарски* (Б. Велчева). С оглед на разглеждането на езиковата ситуация в българските земи в по-широк сравнително-типологичен аспект, в т.ч. и балкански (наличие на общи тенденции в развитието на книжовните езици на балканските народи в края на XVI в. – началото на XVIII в.), някои изследователи намират за целесъобразно самостоятелното обособяване на този период в рамките на историята на БКЕ и предлагат той да бъде обект на специални историко-лингвистични и типологически изследвания (Дьомина 1969). В своите трудове Е. Дьомина определя периода като *предистория* на НБКЕ, а езика на новобългарските дамаскини нарича „книжовен език на народна основа“.

Както се вижда от становищата на различните автори, този период се определя като *преброден*, като междинен между двете генетически свързани книжовноезикови формации – БКЕ от Средновековието и НБКЕ от епохата на Възраждането (Първев 1983), тъй като тук си дават среща както формации, характерни за късния старобългарски период (с търновските образци), така и формации, немислими дотогава, но *иновативни* с оглед на процеси с проекции към Новото време.

В това отношение можем да се съгласим с виждането на Хр. Първев, който прави разлика между понятието *новобългарски книжовен език* и *български национален книжовен език*, което му позволява да избегне явното противоречие да се поставят на една плоскост лингвистични и обществено-политически категории: съдържанието на първото название е исторически по-обхватно, в своя обем то включва второто. По този повод авторът с право констатира: „Твърде много би обедняла историята на книжовния ни език от новобългарския и от националния период, ако я лишим от толкова характерната дамаскинска традиция само заради това, че се е появила „по-рано“, отколкото според днешните представи е трябвало да се появи; или пък само заради това, че условията на XVII – XVIII в. в нашите краища не са позволявали да се утвърди един стопански и културно-политически център, който да привлича и да обединява, както днес би ни се искало да бъде“ (Първев 1983: 31). В изказването си Хр. Първев акцентира върху противоречието, дължащо се на несъответствието между лингвистичния критерий като основа за езиковата периодизация и обществената среда, в която функционира този тип езикова формация.

И за да не бъде в противоречие с приетата периодизация, Хр. Първев предлага компромисната теза: „Новобългарският книжовен език хронологично започва от началото на XVII в. с дамаскинската книжнина главно, а националният книжовен български език води на-

чалото си от Паисиевата „История славянобългарска“ (1762)“ (Първев 1982: 287), и отнася времето XVII в. – средата на XVIII в. към донационалния период.

Това виждане съвпада по принцип със становището на К. Босилков (Босилков 1986), който обаче поставя езика на дамаскините в периода на новия български книжовен език, но го определя като преднационален. Ето какво заявява по повод на противоречията във връзка с периодизацията по историческия делитбен признак *донационален : национален* период К. Босилков: „...необходимо е обаче специално да се изтъкне, че досегашната периодизация, основана на историческия признак *донационален : национален* книжовен език, има сериозни основания, защото историята на народа до много висока степен се отразява пряко на състоянието и развоя на книжовния език. Това разделение по същество не противоречи на посочените по-горе отчетливо обособими явления. От гледище на тази опозиция епохата от XVII в. до средата на XVIII в. ще попадне в донационалния период, а преходният „славянобългарски“ етап ще ознаменува началото на националния *новобългарски книжовен език*“ (Босилков 1986: 25 – 26).

Б. Велчева подкрепя виждането на Б. Цонев (вж. Цонев 1894; 1919) и определя категорично езика на дамаскините като начало на НБКЕ (наречен от авторката *ранен новобългарски*) (вж. Велчева 1966: 118), а въпроса за началото на националния книжовен език тя поставя в друг, извънезиков порядък.

И всъщност именно абстрахирането от едно такова деление на *донационален : национален* прави по-просто очертаването на цялостната периодизация. И както заявява К. Босилков, двата критерия не си противоречат.

Вярно е, че историята на народа (нацията) и развитието на езика са във взаимовръзка, но невинаги те вървят паралелно и това се отнася не само за българския случай, но и за всеки друг (вж. напр. Гилин, който дава пример с езиковата ситуация в някои западноевропейски страни, а също Х. Гладкова, която визира чешката ситуация) (Гилин 1991: 105; Гладкова 1998: 119). Защо тогава трябва непременно да се търси пълно темпорално съответствие между езиков период и исторически период (т.е. между даден период от българската (книжовно)езикова история и съответния период от историята на българския народ)?

Разбира се, вътрешният общественоекономически и общокултурен контекст са важни, както са важни и външните влияния върху даден книжовен език, и те не бива да се подценяват. Но асиметрията и

наличието на изпреварващи епохата явления са отбелязвани и са характерни по принцип за обществената история<sup>4</sup>.

На следващо място: все пак, ако в даден период съществуват паралелно различни тенденции или функционират различни книжовноезикови системи, би следвало да се отбележи коя от тях е доминиращата, най-разпространената, оставила трайни следи и създала традиция с перспективи за бъдещето. Както с оглед на лингвистичния критерий (наличие на нормативност на основата на говоримата реч), така и с оглед на своята разпространеност, жизненост и утвърденост (в книжовни школи и преписвачески центрове), а също и бъдеща значимост за книжовноезиковото развитие, дамаскинската книжнина отговаря на условието да се приеме като основополагащо начало на НБКЕ в периода на неговото зазоряване. И ако значението на тази книжнина не се отбележи, както констатира Роджър Гилин, „историята на съвременния български книжовен език ще остане непълна и неразбираема“ (Гилин 1991: 106). Затова – както в цялостната история на БКЕ, така и в историята на НБКЕ – е необходимо да има отделна част, посветена на второто след Кирило-Методиевата епоха книжовноезиково зазоряване<sup>5</sup> (новобългарското), отразено в новобългарските дамаскини.

Друг въпрос, тясно свързан с периодизацията, е въпросът за началото на националния книжовен език, което се свързва неизменно с Паисиевата история. Смесването на тези две понятия – *новобългарски книжовен език* и *национален български книжовен език*, води до недоразумения. Лаконична в това отношение е Б. Велчева, която отбелязва: „Може да се спори кога, в кои области, в творчеството на кои възрожденски автори е началото на съвременния, модерния национален български книжовен език. Несъмнено е обаче, че новобългарският книжовен език започва през XVII в.“ (вж. Велчева 2001), т.е. не е задължително, както се отбеляза и по-горе, тези две понятия да отразяват явления, съвпадащи хронологически.

При назоваването на *преходния* период в българската историческа лингвистика също има различия (за това вж. по-надолу). Сложната езикова ситуация именно през този период поставя на изпитание

<sup>4</sup> Сред българските историци съществува мнение, че началната граница на раннокапиталистически отношения в някои наши региони може да се свали с около половин век преди обявената в официалната историография граница – средата на XVIII в. (Генчев 1988; Паскалева 1966).

<sup>5</sup> Тук си служим с метафората, използвана в една статия на Б. Велчева, станала част от заглавието на книгата: *И от зазоряването започва денят...* Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език. Пловдив, 2010.

обективността на езиковедите и те го вменват според типовете книжовен език ту в Средновековието, ту в новобългарския период, въпреки че различните формации функционират едновременно (среднобългарската традиция в търновския и търновско-ресавския ѝ вариант; църковнославянският<sup>6</sup> и новобългарският език на дамаскините). Вж. напр. у Босилков – с търновско-ресавския вариант на старата Търновска школа третият период е от XIV в. до средата на XVIII в.; а езикът на новобългарските дамаскини е „преднационален български книжовен език“ в границите на новобългарския период.

Вижданията на авторката на статията по въпроса за периодизацията на българския книжовен език са следните:

1. Не бива да се смесват понятията „периодизация на книжовния език“ и „периодизация на говоримия език“ в донационалния период, тъй като, както е известно, писмената форма на езика поради своята статичност и поради схоластичните норми на средновековната епоха изостава от говоримата, която има собствено русло на развитие. Т.е. определянето за начало на преходния период на българския език с толкова ранна темпорална граница (XV в.) е валидно за говоримия тогава български език. В този случай периодизацията се прави въз основа на възникналите качествени промени в говоримия език, но тъй като те се отразяват в тогавашната книжовна практика спорадично и стихийно, нарушавайки общоприетата книжовна норма, не могат да се вземат за доминантен различителен признак. Т.е. има смесване на история на говоримата реч, чието развитие, както знаем, не съвпада с развоя на книжовния език. Докато от XVII в. нататък говоримата норма се използва системно и съзнателно в писмените прояви, което дава основание на изследователите да говорят за книжовна норма от новобългарски тип.

2. За самостоятелно обособен преходен период (XVII в. – средата на XVIII в.) има основания – сложната езикова ситуация изисква внимателен прочит и специална методика на изследване на книжовната от този темпорален отрязък (с прилагане на различни методи: историко-генетичен, съпоставително-исторически, диахронно социолингвистичен, синхронен) и с анализи в строго формален и във функционален аспект. От друга страна, в различните типове книжовни езици, характерни за XVII в. – средата на XVIII в., се наблюдават съ-

---

<sup>6</sup> Терминът *църковнославянски език* се тълкува нееднозначно в славянското езиковедие и в неговото значение се влага различно съдържание – въпрос, на който обръща внимание П. Филкова, като предлага унифициране на значението с оглед на коректното му използване в науката (Филкова 2002).

щите тенденции, които продължават и през следващите десетилетия и отиват чак до средата на XIX в., т.е. този поток е единен, но с преобладаване на една от всички други тенденции. За XVII в. – средата на XVIII в. най-важна е новобългарската тенденция, която отразява смяната на типа норма, т.е. слага се ново начало – не абсолютно, както в средата на IX в., обаче на същия езиковостроителен принцип: върху говорната основа на еволюиралия език, с нови форми и изразни средства. Но този книжовен език стъпва и върху предходната писмена традиция, а процесът на зазоряване е исторически факт, който не може да не бъде отчетен като новаторство, като качествено ново явление (не със значението, разбира се, на Кирило-Методиевото книжовноезиково строителство), затова по-обосновано е XVII в. – средата на XVIII в. да се разглежда като начало на новобългарския период, а езикът на книжнината – като *ранен новобългарски*.

Като имаме предвид най-новите изследвания, попълнили белите полета в проучванията на книжовноезиковия развой (напр. на българската книга през XV и XVI в., на дамаскините, съдържащи недамаскинови слова, т.е. нови не само по език, но и по съдържание), някои теоретични постановки, свързани с корекции в границите на отделните периоди, и вземайки под внимание гледищата на утвърдени в българската лингвоисториография учени, тук представяме цялостна периодизация на БКЕ, която отразява и нашите авторски виждания по въпроса.

Свързването на двата основни периода в едно русло отразява в пълнота картината на развитието на БКЕ през вековете, дава възможност да се видят състоянието и развойните процеси в него, характерните тенденции и възникналите качествени промени в говоримия език, отразени в книжовната практика; отначало спорадично и стихийно, с нарушаване на общоприетата норма (от средата на XV в. и XVI в.), а по-късно, от XVII в. нататък, системно и съзнателно в писмената практика се налагат норми от говоримата реч с идеята за достъпност на езика на книжнината. Цялостната периодизация по-обективно отразява спецификата на всеки един период в рамката на цялото, както и приемствеността в книжовноезиковото развитие.

## **I. Старобългарски период**

**1. Период на Ранното българско средновековие, който включва ранния старобългарски книжовен език** – от средата на IX в. до XII в.

Този термин е най-подходящ за назоваване на Кирило-Методиевия език и на по-нататъшното развитие на езика на книжнината, която се създава в пределите на Първото българско царство, тъй

като отразява неговата народностна основа. Лингвистичните основания за това многократно са описвани в научната литература, поради което няма да се спираме на тях. В чуждестранната славистика обаче паралелно с наименованието *старобългарски език* се употребяват и термините *старославянски* и *староцърковнославянски* за назоваване на същото понятие (преглед и коментари по отношение на термините, с които се означава старобългарският език, вж. в изследванията на следните автори: Иванова-Мирчева 1987: 63 – 87; Дограмаджиева, Костова 1988; Дунков, Станков 1988; Кайперт 1998).

**2. Период на Късното българско средновековие – старобългарски език в завършената си класическа форма** (наричан в научната литература не особено сполучливо **среднобългарски**) – от XIII в. до втората половина на XV в.

**3. Период от втората половина на XV в. до края на XVI в. (късен старобългарски език).** Този период на БКЕ съвпада с началото на *преходния период* от старобългарски към новобългарски език (или преход от синтетизъм към аналитизъм).

## **II. Новобългарски период**

### **1. Ранен новобългарски период (XVII в. – средата на XVIII в.)**

Характеризира се със сложна езикова ситуация и с функционирането на следните типове писмени формации, но при **доминирането на новобългарската тенденция:**

- **Ранен новобългарски книжовен език** (на дамаскините);
- **Късен старобългарски книжовен език** (търновски и търновско-ресавски тип);
- **Богослужебен църковнославянски език**<sup>7</sup>.

**2. Възрожденски период – от средата на XVIII в. до началото на XX в.:**

**2.1. Ранен възрожденски период – от средата на XVIII в. до второто десетилетие на XIX в.**

---

<sup>7</sup> В българската лингвистична литература този термин се отнася към последния етап от развоя на руската редакция на старобългарския език; свързва се с появата на печатните богослужебни книги през XVII в. и постепенното капсулиране на цсл. език в рамките на каноничната литература. Според определението на Д. Иванова-Мирчева „църковнославянски се нарича езикът на корпуса от богослужебни книги, които се употребяват в източноправославното богослужение, отпечатани за първи път в Русия в средата на XVII в., а след това широко разпространявани в целия православен свят“ (Иванова-Мирчева 1987: 344 – 345).



**Доминиране на българската разновидност на църковнославянския език (славянобългарски език),** характеризираща се с многопластови влияния – стари и нови.

Периодът се отличава със сложна езикова ситуация и с функционирането на следните типове писменокнижовни формации:

- **Българска разновидност на богослужебния църковнославянски език** (използван в историите на Отец Паисий, на Спиридон Габровски и от други автори от втората половина на XVIII в.). Тази формация е наричана от самите книжовници „славянобългарски“ език, в научната литература се среща и с наименованията „хибриден вариант на църковнославянския“, „книжовен език от смесен тип“; тя има аналози и в Русия – руска разновидност; в Сърбия – сръбска разновидност (по-подробно за тези хибридни формации в различните източноправославни страни и за техните наименования, както и цитираната там литература, вж. у Филкова 2002);

- **Богослужебен църковнославянски език;**

- **Традиционна писменост** – старобългарска и старобългарска късна (с периферно влияние, постепенно измествана от църковнославянския);

- **Формираща се новобългарска формация** като продължение на ранната новобългарска тенденция, представена в дамаскините.

**2.2. Начално изграждане и начална кодификация<sup>8</sup>** на новобългарския книжовен език (десетилетията от „Рибния буквар“ до средата на XIX в.), или период на утвърждаване на народната основа на книжовния език.

**2.3. Зрял възрожденски период** (от средата на XIX в. до началото на XX в.). **Основно (разгърнато) изграждане на новобългарския книжовен език** (по терминологията на Р. Русинов).

Характеризира се със засилване на интеграционните и унификационните процеси в книжовната практика, с утвърждаване на основните книжовни норми и тяхното имплицитно и експлицитно кодифициране.

**3. Съвременен период – от началото на XX в. до наши дни:**

**3.1. Доизграждане и по-нататъшно развитие и обогатяване на съвременния български книжовен език** (от началото на XX в. до Втората световна война).

Етап на окончателното установяване на нормативната система на българския книжовен език и нейното кодифициране.

---

<sup>8</sup> Терминът кодификация, отнасящ се за книжовния език от Възраждането, се употребява с известна доза условност поради липсата на собствени държавни институции.

### **3.2. Съвременно развитие на българския книжовен език – след Втората световна война до днес.**

#### **3.2.1. Българският книжовен език по време на социализма (1944 – 1989).**

В книжовния език проникват редица иновации – преди всичко лексикални и фразеологични, в синтаксиса и в стилистичните изразни средства, които отразяват общественно-политическите промени след 1944 г. Наблюдава се засилено руско влияние в лексиката.

#### **3.2.2. Българският книжовен език след 1989 г. до днес**

Засилва се демократичната тенденция в съвременното развитие на езика, той се освобождава от административните рамки, в резултат на което се разделя с господстващите идеологеми и клишета; отвореността му към живия, разговорния стил му придава нова свежест и жизненост. От друга страна – появяват се някои негативни явления, засягащи чистотата на езика и устойчивостта на нормативните предписания. Безконтролното възприемане на чуждици и на различни елементи от некодифицираните подсистеми води до нарастване на субстандартните езикови средства и до колоквиализацията (разговорността) на книжовния език.

Във връзка с динамичните промени в общественно-политическия живот след 1989 г. в съвременния български книжовен език настъпиха също значителни промени, които изследователите побързаха да опишат, да диагностицират и да открият в тях най-новите езикови тенденции, прояви и употреби. И въпреки че динамичното развитие в езика продължава, има достатъчно натрупан емпиричен материал, както и обобщаващи трудове, на чиито резултати можем да се облегнем, за да дадем обективна оценка на протичащите днес езикови процеси и съответно да ги разположим в най-новия период на книжовно-езиковото развитие.

Тези нови книжовноезикови процеси и тенденции би следвало да се анализират и да намерят място в учебната програма на университетската дисциплина „История на новобългарския книжовен език“, което би допринесло за тематичното разширяване на проблематиката, за преразглеждане и оценка на дадени остарели тези и извеждане на нови акценти, както и за нови прочити и интерпретации на познатата фактология.

Историята на НБКЕ е интердисциплинарно поле на изследване, в което се преплитат проблеми от историята, културната и литературната история, историческата граматика и диалектологията, социолингвистиката и др. Създавана при специфични исторически и културни

условия, тя е част от общата история на БКЕ и само в такъв широк и пълен контекст може да се представи цялостната ѝ проблематика. В обсега на изследванията стоят широк кръг проблеми, свързани с езиковите норми и тяхното функциониране, със стилистичната диференциация, обогатяването на изразните средства и мн. др. през цялостния книжовноезиков развой (от средата на IX до модерния XXI век) – въпроси, които чакат своята съвременна научна интерпретация въз основа както на познатото досега, така и на най-нови факти от непроучени все още източници.

Изясняването на проблема за единна и общоприета периодизация на БКЕ от средата на IX век до наши дни би подпомогнало решаването на друга задача, която стои пред историците на българския книжовен език от десетилетия, а именно написването на цялостна история на българския книжовен език като колективен труд.

## ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1977:** Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: „Народна просвета“, 1977.
- Босилков 1986:** Босилков, К. *Кратка история на българския книжовен език*. Сегед, 1986.
- Вачкова 2008:** Вачкова, К. *Типологична характеристика на българския книжовен език. (Възрожденски период)*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2008.
- Велчева 1966:** Велчева, Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI – XVII век. // *Български език*, 1966, № 2, 110 – 121.
- Велчева 1990:** Велчева, Б. Приемственост в развоя на българския книжовен език (IX – XIX в.). – В: *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878)*. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1990, 189 – 203.
- Велчева 1996:** Велчева, Б. Книжовно и народно в езика на българските книги от XVI век. // *Българският XVI век*. София, 1996, 427 – 441.
- Велчева 2001:** Велчева, Б. Дамаскинците от XVII век и началото на новобългарския книжовен език. // *Palaeobulgarica*, XXVII, 2001, № 4, 64 – 81.
- Велчева, Иванова 2010:** Велчева, Б., Д. Иванова. *И от зазоряването тръгва денят ... Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010.
- Виденов 1979:** Виденов, М. Из актуалната проблематика на съвременния български книжовен език (във връзка с чешката теория на книжовните езици). // *ГСУ, Факултет по славянска филология*. Т. LXX, 1. *Проблеми на българското езикознание*. София, 1979, 5 – 79.
- Виденов 1982:** Виденов, М. *Социolingвистика*. София, 1982.

- Генчев 1988:** Генчев, Н. *Българско възраждане* (3 изд.). София: Изд. на Отечествения фронт, 1988.
- Георгиев 1952:** Георгиев, Вл. Опит за периодизация на историята на българския език. // *Известия на Института за български език*. София: Изд. на БАН, 1952, 2, 71 – 116.
- Гилян 1991:** Gyllin, R. *The Genesis of the Modern Bulgarian Literary Language*. Uppsala, 1991.
- Гладкова 1998:** Gladkova, H. Úloha intervence v období formavání spisovné bulharštiny v porovnání s češtinou. – *Česká slavistika. České přednášky pro XII. mezinárodní sjezd slavistů*. Krakov. Slavia, 1998, 119 – 172.
- Гладкова, Ликоманова 2002:** Гладкова, Г., И. Ликоманова. *Языковая ситуация: истоки и перспективы (болгарско-чешские параллели)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2002.
- Гутшмит 1983:** Гутшмит, К. Развойни етапи на българския книжовен език през Възраждането. // *Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Исторически развой на българския език*. Т. 1, София, 1983, 345 – 357.
- Гълъбов 1980:** Гълъбов, Ив. *Старобългарски език с увод в славянското езикознание*. София, 1980.
- Дограмаджиева 1981:** Дограмаджиева, Е. Своеобразие етапов книжного старобългарского языка. // *Palaeobulgarica*, 1981, № 1, 55 – 61.
- Дограмаджиева, Костова 1988:** Дограмаджиева, Е., Кр. Костова. Проблемы дефиниции древнеболгарского языка на основе определения других древних славянских языков. // *Славянска филология*, 19. София, 1988, 19 – 28.
- Дунков, Станков 1988:** Дунков, Д., Р. Станков. К вопросу об основных положениях становления и развития древнеболгарского литературно-письменного языка и его изводов. // *Palaeobulgarica*, 12, 1988, 9 – 28.
- Дуриданов 1952:** Дуриданов, Ив. За периодизацията на историята на българския език. // *Известия на Института за български език*, 1952, 2, 202 – 206.
- Дуриданов 1981:** Дуриданов, Ив. Основни проблеми на историята на българския език. // *Български език*, 1981, № 5, 393 – 406.
- Дьомина 1969:** Демина, Е. И. „Начало“ современного болгарского литературного языка. // *Вопросы языкознания*, 1969, № 6, 83 – 93.
- Дьомина 1998:** Демина, Е. И. К теории диахронической социолингвистики: феномен динамики литературно-языковой нормы. // *Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов. Доклады российской делегации*. Москва, 1998, 182 – 195.
- Жерев и др. 1989:** Ст. Жерев, В. Станков, Р. Цойнска. *История на българския книжовен език. Учебник за 11. и 12. клас на Националното средно училище по култура*. София, 1989.
- Иванова 2002:** Иванова, Д. *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. (Текстология и език)*. Пловдив: ИК „Призма“, 2002.

- Иванова 2003:** Иванова, Д. *Езикът на Библията. Български синодален превод 1925 г. (Върху материал от Евангелието)*. Пловдив: ИМН, 2003.
- Иванова 2008:** Иванова, Д. *Недописани страници от историята на българския книжовен език. Славистични ракурси*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2008.
- Иванова, Н. 1983:** Иванова, Н. Типологическа характеристика на нормализационните и кодификационните тенденции при формирането на българския, сръбския и хърватския книжовен език през Възраждането. // ГСУ „Климент Охридски“. Факултут по славянски филологии, т. 77, 1, *Езикознание*, 124 – 178.
- Иванова, Н. 1990:** Иванова, Н. *Кръстьо Пейкич в южнославянските книжовноезикови контакти от началото на XVII век*. София, 1990.
- Иванова, Н. 2008:** Иванова, Н. *Южнославянските езици между националната индивидуалност и славянската взаимност в съчиненията на Антон Безеншек (1854 – 1915)*. Велико Търново: Изд. „Фабер“, 2008.
- Иванова, Ц. 2003:** Иванова, Ц. *Щрихи към балканския Вавилон. Българско-сръбски книжовноезикови отношения XVIII – XIX век*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2003.
- Иванова, Ц. 2004:** Иванова, Ц. *Близки и различни. Южнославянски езикови проекции*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2004.
- Иванова-Мирчева 1987:** Иванова-Мирчева, Д. *Въпроси на българския книжовен език до Възраждането*. София: Изд. на БАН, 1987.
- Иванова-Мирчева и др. 1999:** Иванова-Мирчева, Д. Периодизация и периоди в развоя на българския книжовен език до Възраждането. // Иванова-Мирчева, Д., Ив. Харалампиев. *История на българския език*. Велико Търново: „Фабер“, 1999.
- Иванчев 1979:** Иванчев, Св. По някои въпроси на историята на българския книжовен език. // *Изследвания из историята на българския книжовен език от миналия век*. София, 1979, 35 – 40.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. (Отг. ред. Е. Георгиева, В. Станков, Ст. Жерев). София: Изд. на БАН, 1989.
- Кайперт 1998:** Кайперт, Х. Церковнославянский: eine Sprachbezeichnung als Problem der Wortbildungslehre. // *Лику языка. К 45-летию научной деятельности Е. А. Земской*. РАН. Москва: „Наследие“, 1998, 143 – 152.
- Караджова 1994:** Караджова, Д. *Котленският книжовен център през XVIII век*. Пловдив, 1994.
- Кювлиева 1997:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Българското речниково дело през Възраждането*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 1997.
- Лилов 1978:** Лилов, М. Общи и частни особености в развоя на българския език като стандартен. // *Славистичен сборник*, 1978, 53 – 59.
- Минчева 1991:** Минчева, Ан. За периодизацията на средновековния литературен език. // *Старобългарска литература*, 1991, № 25 – 26, 22 – 28.

- Мирчев 1952:** Мирчев, К. За периодизацията на българския книжовен език. // *Известия на Института за българския книжовен език*. Кн. 2, София: БАН, 1952, 194 – 202.
- Мирчев 1958:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София, 1958.
- Мирчева 1996:** Мирчева, Е. Проблеми на установяването на книжовноезиковата норма в новобългарските дамаскини. // *Palaeobulgarica*, 20, 1996, № 3, 96 – 114.
- Мирчева 2001:** Мирчева, Е. *Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век*. Велико Търново: „Фабер“, 2001.
- Младенов 1929:** Младенов, Ст. *Geschichte der Bulgarischen Sprache*. Berlin – Leipzig, 1929 (вж. бълг. превод *История на българския език*. София, 1975).
- Мурдаров 1980:** Мурдаров, В. Общи тенденции при изграждането на българския книжовен език и на други славянски езици (към типологията на славянските книжовни езици). // *Български език*, 1980, № 1, 36 – 40.
- Мурдаров 1985:** Мурдаров, В. Към типологичната характеристика на славянските книжовни езици въз основа на тяхното формиране. // *Славистичен сборник (посвещава се на IX международен конгрес по славистика в Киев, 1983)*. София, 1985, 23 – 30.
- Мурдаров 1999:** Мурдаров, В. *Виенската славистика и българското езиковедие 1822 – 1849 – 1918*. Пловдив: „Пигмалион“, 1999.
- Нещчименко 1999:** Нещчименко, Г. Л. *Этнический язык. Опыт функциональной дифференции на материале сопоставительного изучения славянских языков. Specimina philologiae slavicae*. Band 121, München, 230 s.
- Нещчименко 2003:** Нещчименко, Г. П. *Языковая ситуация в славянских странах*. Москва: „Наука“, 2003.
- Николова 2004:** Николова, Н. *Билингвизмът в българските земи (XV – XIX век)*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2004.
- Паскалева 1966:** Паскалева, В. За градското стопанство и генезиса на българската буржоазия. // *Паусий Хилендарски и неговата епоха*. София, 1966.
- Петрова 2010:** Петрова, Д. *Репертоарът на българските ръкописни паметници от XVII век като източник на проучване на книжовните средища*. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, 2010. 40 с.
- Първев 1981:** Първев, Хр. *Българският език – език на 13-вековна държава*. София, 1981, 132 – 135.
- Първев 1982:** Първев, Хр. Място и роля на д-р Петър Берон в историята на българския национален книжовен език. // *Български език*, 1982, № 4, 287 – 295.
- Първев 1983:** Първев, Хр. *Възраждането на българския книжовен език*. София, 1983.
- Русинов 1976:** Русинов, Р. *История на съвременния български книжовен език (XX век)*. Велико Търново, 1976. (Офсет. изд.).

- Русинов 1980:** Русинов, Р. *Учебник по история на новобългарския книжовен език*. София: „Наука и изкуство“, 1980.
- Сборник 1993:** *Българският XV век. Сборник с доклади за българска обща и културна история през XV век*. 19 – 21.Х. 1992. София, 1993.
- Сборник 1995:** *Българският XVI век. Сборник с доклади за българска обща и културна история през XVI век*. София, 1995.
- Филкова 2002:** Филкова, П. Паисиевата „История славеноболгарская“ в контекста на езиковата ситуация през XVIII в. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Филология, т. 40, кн. 1, 21 – 28.
- Харалампиев 1992:** Харалампиев, Ив. Днешните задачи на българската езикова история. – В: *Съвременни проблеми на българската езикова история*. Велико Търново. 1992, 14 – 25.
- Харалампиев 1998:** Харалампиев, Ив. За периодизацията на довъзрожденския български книжовен език. // *Българистични проучвания. Актуални проблеми на българистиката и славистиката. Трета международна научна сесия*. Т. 3. Велико Търново, 1998, 7 – 17.
- Харалампиев 2001:** Харалампиев, Ив. Професор Русин Русинов и периодизацията на българската книжовноезикова история. // *В памет на професор Русин Русинов (1930 – 1998). Езиковедски изследвания*. Велико Търново, 2001, 33 – 36.
- Хержман 1963:** Хержман, С. Аналогии и различие в развитието на книжовния български, чешки и словашки език. // *Чехословакия и България през вековете*. София, 1963, 497 – 506.
- Хержман 1968:** Heřman, S. Proces stabilizace spisovných jazyků na Balkáně. // *Československé přednášky pro VI. Mezinárodní sjezd slavistů*. Praha, 1968, 135 – 137.
- Цойнска 1983:** Цойнска, Р. Към периодизацията на историята на езика (върху материал от български и други славянски езици). // *Славянска филология*, т. XVII. *Езикознание*. София, 1983, 135 – 144.
- Цойнска 1998:** Цойнска, Р. Балканские литературные языки в эпоху Возрождения – общие черты и специфики их развития. // *Славянские литературные языки в эпоху национального возрождения*. Москва, 1998, 40 – 58.
- Цонев 1894:** Цонев, Б. Новобългарската писменост преди Паисия. // *Български преглед*, № 8, 80 – 94.
- Цонев 1919:** Цонев, Б. *История на българският език*. София, 1919.